

RÖMER

DOMSTOLENS DOM (Store Afdeling)

10. maj 2011 *

I sag C-147/08,

angående en anmodning om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 234 EF, indgivet af Arbeitsgericht Hamburg (Tyskland) ved afgørelser af 4. april 2008 og 23. januar 2009, indgået til Domstolen henholdsvis den 10. april 2008 og den 28. januar 2009, i sagen

Jürgen Römer

mod

Freie und Hansestadt Hamburg,

har

DOMSTOLEN (Store Afdeling)

sammensat af præsidenten, V. Skouris, afdelingsformændene A. Tizzano, J.N. Cunha Rodrigues, K. Lenaerts, J.-C. Bonichot, A. Arabadjiev og D. Šváby (refererende dommer) samt dommerne E. Juhász, G. Arestis, A. Borg Barthet og T. von Danwitz,

* Processprog: tysk.

generaladvokat: N. Jääskinen
justitssekretær: A. Calot Escobar,

efter at der er afgivet indlæg af:

- Jürgen Römer ved Rechtsanwalt H. Graupner

- Freie und Hansestadt Hamburg ved Härtel, som befuldmægtiget

- Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved V. Kreuzsitz og J. Enegren, som befuldmægtigede,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse i retsmødet den 15. juli 2010,

afsagt følgende

Dom

- ¹ Anmodningen om præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af Rådets direktiv 2000/78/EF af 27. november 2000 om generelle rammebestemmelser om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv (EFT L 303, s. 16), af EU-rettens generelle

principper og af artikel 141 EF (nu artikel 157 TEUF) vedrørende forskelsbehandling på grundlag af seksuel orientering med hensyn til beskæftigelse og erhverv.

- 2 Anmodningen er blevet fremsat i forbindelse med en tvist mellem Jürgen Römer og Freie und Hansestadt Hamburg vedrørende størrelsen på den supplerende alderspension, han er berettiget til.

Retsforskrifter

EU-retten

- 3 13. og 22. betragtning til direktiv 2000/78 lyder:

»(13) Dette direktiv finder ikke anvendelse på ordninger for social sikring og social beskyttelse, hvis ydelser ikke er sidestillet med løn i den betydning, dette udtryk er anvendt i [...] artikel 141 [EF] [...]

[...]

(22) Dette direktiv berører ikke national ret vedrørende civilstand og ydelser, der er afhængige heraf.«

4 Artikel 1 i direktiv 2000/78 bestemmer:

»Formålet med dette direktiv er, med henblik på at gennemføre princippet om ligebehandling i medlemsstaterne, at fastlægge en generel ramme for bekæmpelsen af forskelsbehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv på grund af religion eller tro, handicap, alder eller seksuel orientering.«

5 Direktivets artikel 2 fastsætter:

»1. I dette direktiv betyder princippet om ligebehandling, at ingen må udsættes for nogen form for direkte eller indirekte forskelsbehandling af nogen af de i artikel 1 anførte grunde.

2. I henhold til stk. 1:

- a) foreligger der direkte forskelsbehandling, hvis en person af en eller flere af de i artikel 1 anførte grunde behandles ringere, end en anden i en tilsvarende situation bliver, er blevet eller ville blive behandlet

- b) foreligger der indirekte forskelsbehandling, hvis en tilsyneladende neutral bestemmelse, betingelse eller praksis vil stille personer med en bestemt religion eller tro, et bestemt handicap, personer, som tilhører en bestemt aldersgruppe, eller

personer med en bestemt seksuel orientering, særlig ufordelagtigt i forhold til andre personer, medmindre

- i) den pågældende bestemmelse, betingelse eller praksis er objektivt begrundet i et legitimt mål, og midlerne til at opfylde det er hensigtsmæssige og nødvendige, [...]

[...]«

- 6 Samme direktivs artikel 3 er affattet som følger:

»1. Inden for rammerne af Fællesskabets beføjelser finder dette direktiv anvendelse både i den offentlige og den private sektor, herunder offentlige organer, på alle personer for så vidt angår:

[...]

- c) ansættelses- og arbejdsvilkår, herunder afskedigelse og løn

[...]

3. Dette direktiv omfatter ikke udbetalinger af enhver art fra offentlige eller lignende ordninger, herunder offentlige ordninger for social sikring og social beskyttelse eller lignende ordninger.

[...]«

- 7 I overensstemmelse med artikel 18, stk. 1, i direktiv 2000/78 skulle medlemsstaterne i princippet have vedtaget de nødvendige love og administrative bestemmelser for at efterkomme direktivet senest den 2. december 2003 eller kunne overlade det til arbejdsmarkedets parter at gennemføre direktivet for så vidt angår bestemmelser, der henhører under kollektive overenskomster, idet medlemsstaterne skulle sikre sig, at disse var gennemført samme dato.

Nationale bestemmelser

Forfatningen

- 8 Artikel 6, stk. 1, i Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Forbundsrepublikken Tysklands forfatning, herefter »Grundgesetz«) bestemmer, at »[æ]gteskab og familie nyder en særlig beskyttelse i det statslige retssystem«.

Lov om registreret partnerskab

- 9 § 1, stk. 1, i Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft (lov om registreret partnerskab) af 16. februar 2001 (herefter »LPartG«) bestemmer følgende vedrørende fremgangsmåden og betingelserne for indgåelse af et sådant partnerskab:

»To personer af samme køn indgår partnerskab, når de begge, og under den anden parts tilstedeværelse, erklærer, at de ønsker at leve sammen i et registreret partnerskab (registrerede partnere). Erklæringerne kan ikke gøres betingede eller gælde en tidsbegrænset periode. Erklæringerne har kun virkning, såfremt de fremsættes for den kompetente myndighed. [...]«

- 10 § 2 i LPartG bestemmer:

»De registrerede partnere skal, så længe partnerskabet består, yde hinanden hjælp og støtte og har en gensidig forpligtelse til at leve sammen. Hver part påtager sig ansvaret for den anden part.«

- 11 Denne lovs § 5 bestemmer:

»De registrerede partnere skal begge på tilstrækkelig vis bidrage til den fælles forsørgelse ved hjælp af deres arbejde og ejendom. § 1360 a og 1360 b i Bürgerliches Gesetzbuch (lov om civilret, herefter »BGB«) finder tilsvarende anvendelse.«

- 12 Samme lovs § 11, stk. 1, bestemmer følgende for så vidt angår andre virkninger af partnerskabet:

»Medmindre andet angives, anses en registreret partner for at være medlem af den anden registrerede partners familie.«

- 13 Gesetz zur Überarbeitung des Lebenspartnerschaftsrechts (lov om ændring af partnerskabsretten) af 15. december 2004 (herefter »lov af 15. december 2004«), der trådte i kraft den 1. januar 2005, ændrede LPartG og tilnærmede i endnu højere grad den registrerede partnerskabsstatus til ægteskabet. Især fastsattes en kompensatorisk fordeling af pensionsrettigheder mellem de registrerede partnere i tilfælde af opløsning af partnerskabet (§ 20 i LPartG), som mellem ægtefæller i tilfælde af skilsmisse. Endvidere er lovgivningen om pensionsordninger blevet ændret, således at registrerede partnere, ligesom ægtefæller, modtager efterladtepension også i tilfælde, hvor den registrerede parter er afgået ved døden inden den 1. januar 2005 (§ 46, stk. 4, bog IV i Sozialgesetzbuch (socialloven)).

Den for Hamburg gældende delstatslovgivning om socialsikring

- 14 § 1 i Hamburgisches Zusatzversorgungsgesetz (delstaten Hamburgs lov om supplerende pension) af 7. marts 1995 (herefter »HmbZVG«) angiver, at loven finder anvendelse på personer, der er ansat ved Freie und Hansestadt Hamburg, samt på de personer, til hvem Freie und Hansestadt Hamburg skal udbetale pension i henhold til denne lovs § 2 (pensionsmodtagere). Ifølge § 2 udbetales pensionen som en alderspension som omhandlet i lovens §§ 3-10 eller en efterladtepension som omhandlet i lovens §§ 11-19. I henhold til § 2a og 2c i HmbZVG bidrager de ansatte ved den nævnte by til pensionsudgifterne ved at indbetale et bidrag, hvis referencesats er på

1,25 % af den skattepligtige indkomst, og det indeholdes i denne. Ifølge samme lovs § 2b begynder bidragspligten på datoen for indgåelsen af arbejdsforholdet og ophører ved dets afslutning.

- 15 HmbZVG's § 6 bestemmer, at det månedlige pensionsbeløb for hvert hele år af den pensionsgivende beskæftigelsesperiode svarer til 0,5 % af den løn, der indgår i pensionsberegningen.
- 16 De løndele, der indgår i pensionsberegningen, er opregnet i HmbZVG's § 7, mens de pensionsgivende beskæftigelsesperioder samt de beskæftigelsesperioder, der ikke tages i betragtning, er defineret i denne lovs § 8.
- 17 HmbZVG's § 29 indeholder overgangsbestemmelser vedrørende de pensionsmodtagere, der var omfattet af den tidligere gældende lovgivning, og som omhandles i lovens § 1, stk. 1, andet punktum. I henhold til § 29, stk. 1, nr. 1), sammenholdt med nr. 5), modtager de nævnte pensionsmodtagere, som en undtagelse til bl.a. denne lovs § 6, stk. 1 og 2, fortsat en pension, der svarer til den, de modtog i juli 2003, eller til den, de i henhold til § 29, stk. 1, nr. 2) og 4), havde ret til i december 2003.
- 18 Området var tidligere underlagt Erstes Ruhegeldgesetz der Freien und Hansestadt Hamburg (delstaten Hamburgs lov om supplerende alders- og efterladtepension til ansatte ved Freie und Hansestadt Hamburg, herefter »første RGG«). Denne lovs § 10, stk. 6, bestemte:

»Den fiktive nettoindkomst, der tages i betragtning ved pensionsberegningen, fastlægges ved at fratrække den løn, der indgår i pensionsberegningen (§ 8)

1. det beløb, der skulle have været betalt i indkomstskat (dog ikke kirkeskat (Kirchenlohnsteuer)) ifølge skatteklasse III/0, for gifte pensionsmodtagere, som ikke vedvarende lever adskilt på tidspunktet for pensionsudbetalingens påbegyndelse (§ 12, stk. 1), eller for pensionsmodtagere, som på samme tidspunkt kan gøre krav på børnetilskud eller tilsvarende ydelser, [eller]

2. det beløb, der på tidspunktet for pensionsudbetalingens påbegyndelse skulle have været betalt i indkomstskat (dog ikke kirkeskat) ifølge skatteklasse I, for øvrige pensionsmodtagere [...]«

¹⁹ Det følger af første RGG's § 8, stk. 10, sidste punktum, at såfremt betingelserne i denne lovs § 10, stk. 6, nr. 1), først bliver opfyldt på et tidspunkt, efter at pensionsudbetalingerne er påbegyndt, skal den sidstnævnte bestemmelse på modtagerens opfordring finde anvendelse fra dette tidspunkt.

²⁰ Det beløb, der skal fratrækkes i den skattepligtige indkomst i medfør af skatteklasse III/0, er betydeligt lavere end det, der skal fratrækkes i den skattepligtige indkomst i medfør af skatteklasse I.

Tvisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

²¹ Parterne er uenige om den beløbsmæssige størrelse af den pension, som sagsøgeren i hovedsagen, Jürgen Römer, kunne gøre krav på fra november 2001.

- 22 Fra 1950 og indtil uarbejdsdygtighedens indtræden den 31. maj 1990 arbejdede Jürgen Römer for Freie und Hansestadt Hamburg som administrativ medarbejder. Fra 1969 var Jürgen Römer samlevende med U. Den 15. oktober 2001 indgik sagsøgeren i hovedsagen og dennes partner et registreret partnerskab i henhold til LPartG. Jürgen Römer oplyste sin tidligere arbejdsgiver herom ved skrivelse af 16. oktober 2001. Ved en efterfølgende skrivelse af 28. november 2001 anmodede han om — ifølge de oplysninger, der er fremlagt af den forelæggende ret — at hans supplerende pensionsydelse blev genberegnet, således at det mere fordelagtige fradrag under skatteklasse III/0 blev anvendt og dette med virkning fra den 1. august 2001. Sagsøgeren i hovedsagen har imidlertid i sit skriftlige indlæg angivet først at have ansøgt om denne tilpasning af pensionen med virkning fra den 1. november 2001.
- 23 Ved skrivelse af 10. december 2001 meddelte Freie und Hansestadt Hamburg afslag til Jürgen Römer på ændring af beregningen af den omhandlede pension, eftersom kun gifte pensionsmodtagere, der ikke vedvarende lever adskilt, og pensionsmodtagere, der har ret til børnetilskud eller tilsvarende ydelser, i henhold til § 10, stk. 6, nr. 1), i første RGG er berettiget til, at størrelsen af deres alderspension beregnes under hensyntagen til skatteklasse III/0.
- 24 I overensstemmelse med den »pensionsoversigt«, der blev udarbejdet af Freie und Hansestadt Hamburg den 2. september 2001, beløb den månedlige pensionsydelse, der blev udbetalt til Jürgen Römer fra september 2001, sig til 1 204,55 DEM (615,88 EUR) på grundlag af en løn, der var nedsat i samme omfang som det beløb, der skulle have været betalt i indkomstskat i skatteklasse I. Ifølge den berørte parts beregninger, som ikke bestrides af hans tidligere arbejdsgiver, ville den månedlige pensionsydelse i september 2001 have været 590,87 DEM (302,11 EUR) større, såfremt skatteklasse III/0 havde været anvendt ved beregningen af nævnte pensionsydelse.

- 25 Twisten er blevet indbragt for den forelæggende ret. Jürgen Römer er af den opfattelse, at han for så vidt angår beregning af hans pension på grundlag af første RGG's § 10, stk. 6, nr. 1), har ret til at blive behandlet som en gift pensionsmodtager, der ikke vedvarende lever adskilt. Han har gjort gældende, at bestemmelsens kriterium vedrørende »gifte pensionsmodtagere, som ikke vedvarende lever adskilt«, skal forstås således, at det også omfatter pensionsmodtagere, der har indgået registreret partnerskab i overensstemmelse med LPartG.
- 26 Jürgen Römer har anført, at hans ret til lige behandling i forhold til gifte pensionsmodtagere, som ikke vedvarende lever adskilt, under alle omstændigheder følger af direktiv 2000/78. Jürgen Römer har desuden anført, at eftersom nævnte direktiv ikke er blevet gennemført i national ret inden for den frist, der er fastsat i direktivets artikel 18, dvs. senest den 2. december 2003, finder direktivet direkte anvendelse på sagsøgte i hovedsagen.
- 27 Freie und Hansestadt Hamburg har gjort gældende, at udtrykket »gift« i den forstand, hvori udtrykket er anvendt i første RGG's § 10, stk. 6, nr. 1), ikke kan fortolkes på den af Jürgen Römer angivne måde. Freie und Hansestadt Hamburg har i det væsentlige anført, at ifølge Grundgesetz' artikel 6, stk. 1, henhører ægteskab og familie under statens særlige beskyttelse. Desuden kan der ifølge Freie und Hansestadt Hamburg drages en parallel mellem spørgsmålet om sambeskatning og muligheden for, at skatteklasse III/0 finder fiktiv anvendelse ved beregningen af supplerende alderspensioner udbetalt i henhold til første RGG. Freie und Hansestadt Hamburg har gjort gældende, at de økonomiske midler, som de berørte råder over pr. måned til at dække de daglige behov, er blevet fastlagt på grundlag af sambeskatningen i løbet af det erhvervsaktive liv og herefter på grundlag af den fiktive anvendelse af skatteklasse III/0 ved pensionsberegningen. Den fordel, der gives de personer, som har stiftet familie, eller som kunne have gjort det, har til formål at kompensere for den yderligere økonomiske byrde, der er forbundet med deres situation.

28 Det er på denne baggrund, at Arbeitsgericht Hamburg ved afgørelse af 4. april 2008, suppleret af afgørelse af 28. januar 2009, har besluttet at udsætte sagen og forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

- »1) Må de supplerende pensionsydelse, der udbetales til tidligere funktionærer og arbejdere ved Freie und Hansestadt Hamburg samt til disses efterladte, og som er reguleret ved første RGG, anses for »udbetalinger [...] fra offentlige eller lignende ordninger, herunder offentlige ordninger for social sikring og social beskyttelse eller lignende ordninger« i den forstand, hvori dette udtryk er anvendt i artikel 3, stk. 3, i direktiv 2000/78 med den følge, at det nævnte direktiv ikke finder anvendelse inden for det anvendelsesområde, der omfattes af første RGG?

- 2) [a)] Såfremt spørgsmål 1 besvares benægtende, spørges: Må de bestemmelser i første RGG, som med henblik på beregningen af pensionsydelsernes størrelse sonderer mellem gifte pensionsmodtagere, på den ene side, og alle andre pensionsmodtagere, på den anden side, og i den forbindelse stiller gifte pensionsmodtagere fordelagtigere — i det konkrete tilfælde i forhold til personer, som har indgået et registreret partnerskab med en person af samme køn i henhold til [LPartG] — anses for »national[e] ret[sforskrifter] vedrørende civilstand og ydelser, der er afhængige heraf« i henhold til 22. betragtning til direktiv 2000/78?
  - b) Såfremt det foregående spørgsmål besvares bekræftende, spørges: Medfører dette, at direktiv 2000/78 ikke finder anvendelse på de nævnte bestemmelser i første RGG, skønt selve direktivet ikke indeholder nogen tilsvarende begrænsning svarende til grundene i [den nævnte] 22. betragtning?

- 3) Såfremt spørgsmål 2, a), eller 2, b), besvares benægtende, spørges: Er § 10, stk. 6, i første RGG — hvorefter pensionsydelse for gifte pensionsmodtagere, som ikke vedvarende lever adskilt, beregnes under fiktiv anvendelse af skattekategori III/0

(der er fordelagtigere for den skattepligtige), hvorimod pensionsydelse for alle andre pensionsmodtagere beregnes under fiktiv anvendelse af skatteklasse I (som er ufordelagtigere for den skattepligtige) — i strid med artikel 1, jf. artikel 2 og artikel 3, stk. 1, litra c), i direktiv 2000/78 i forhold til en pensionsmodtager, som lever i registreret partnerskab med en person af samme køn og ikke lever vedvarende adskilt fra denne?

4) Såfremt spørgsmål 1 eller spørgsmål 2, b), besvares bekræftende, eller spørgsmål 3 besvares benægtende, spørges: Er § 10, stk. 6, i første RGG da i strid med artikel 141 EF eller med en almindelig grundsætning i fællesskabsretten på grund af de i spørgsmål 3 nævnte bestemmelser eller disses retsvirkninger?

5) [a)] Såfremt spørgsmål 3 eller 4 besvares bekræftende, spørges: Medfører dette, at også en pensionsmodtager, som lever i et registreret partnerskab med en person og ikke vedvarende adskilt fra denne, kan kræve, så længe § 10, stk. 6, i første RGG ikke er ændret ved en ophævelse af den anfægtede forskelsbehandling, at blive behandlet som en gift pensionsmodtager, der ikke lever vedvarende adskilt fra ægtefællen, ved beregningen af [supplerende] pensionsydelser?

[b)] Gælder dette i bekræftende fald — forudsat at direktiv 2000/78 finder anvendelse, og spørgsmål 3 besvares bekræftende — også allerede før udløbet af fristen for direktivets gennemførelse i henhold til artikel 18, stk. 1, i direktiv 2000/78?

- 6) Såfremt spørgsmål 5 besvares bekræftende, spørges: Gælder dette i overensstemmelse med præmisserne i Domstolens dom af 17. maj 1990, Barber (sag C-262/88, Sml. I, s. 1889), med den begrænsning, at ligebehandlingen ved beregningen af [supplerende] pensionsydelse kun skal sikres for så vidt angår de andele af pensionsydelse, som pensionsmodtageren har krav på fra den 17. maj 1990?
- 7) Såfremt Domstolen kommer til det resultat, at der foreligger en direkte forskelsbehandling:
- a) Hvilken betydning skal der da i denne forbindelse tillægges den særlige omstændighed, på den ene side, at ligebehandlingsprincippet skal overholdes såvel ifølge Forbundsrepublikken Tysklands forfatning som ifølge fællesskabsretten, men, på den anden side, at ægteskab og familie nyder en særlig beskyttelse i tysk ret fra statens side i kraft af den udtrykkelige forfatningsretlige bestemmelse i artikel 6, stk. 1, i Grundgesetz?
- b) Kan en lovbestemmelse, som medfører en direkte forskelsbehandling, være berettiget på trods af ordlyden af direktiv 2000/78, fordi den tjener et andet formål, som udgør en integrerende del af [d]en [berørte] medlemsstats nationale retsorden, men ikke af fællesskabsretten? Går i et sådant tilfælde det andet formål, som [denne] medlemsstats nationale retsorden forfølger, uden videre forud for ligebehandlingsprincippet?
- c) Såfremt det foregående spørgsmål besvares benægtende, [spørges]: Efter hvilket retligt kriterium skal det afgøres, hvorledes afvejningen mellem fællesskabsrettens ligebehandlingsprincip og det andet retlige formål, som [den nævnte] medlemsstats nationale retsorden forfølger, skal foretages i et sådant tilfælde? Stilles der også i denne forbindelse krav om, som det ifølge artikel 2, stk. 2, litra b), nr. i), [i direktiv 2000/78] er en betingelse for at acceptere en

indirekte forskelsbehandling som lovlig, at den bestemmelse, som medfører forskelsbehandling, for det første er objektivt begrundet i et legitimt mål, og for det andet, at midlet til at opfylde det er hensigtsmæssigt og nødvendigt?

- d) Opfylder en bestemmelse som § 10, stk. 6, i første RGG de krav til lovligheden, som gælder i fællesskabsretten, afhængigt af, hvorledes det foregående spørgsmål besvares? Opfylder den disse krav alene på grund af den særlige bestemmelse i national ret, hvortil der ikke findes nogen tilsvarende bestemmelse i fællesskabsretten, altså på grund af artikel 6, stk. 1, i Grundgesetz?«

Om de præjudicielle spørgsmål

De to første spørgsmål

- ²⁹ Med de to første spørgsmål, der besvares samlet, ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om supplerende pensioner som dem, der udbetales i medfør af første RGG til tidligere funktionærer og arbejdere ved Freie und Hansestadt Hamburg og deres efterladte, ligger uden for det materielle anvendelsesområde for direktiv 2000/78 i henhold til dette direktivs artikel 3, stk. 3, eller 22. betragtning.

- ³⁰ Det fremgår af forelæggelsesafgørelsen, at disse ydelser udgør løn som omhandlet i artikel 157 TEUF.

- 31 Hvad for det første angår artikel 3, stk. 3, i direktiv 2000/78 ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om den omstændighed, at direktivet ifølge ordlyden af denne bestemmelse »[ikke] omfatter [...] udbetalinger af enhver art fra offentlige [...] ordninger«, betyder, at den pågældende ordning, som offentlig ordning, skal anses for at falde uden for det nævnte direktivs anvendelsesområde.
- 32 I denne henseende bemærkes, at Domstolen har fastslået, at anvendelsesområdet for direktiv 2000/78 i lyset af dets artikel 3, stk. 1, litra c), og stk. 3, sammenholdt med 13. betragtning til direktivet, skal forstås således, at det ikke finder anvendelse på ordninger for social sikring og social beskyttelse, hvis ydelser ikke er sidestillet med løn i den forstand, hvori dette udtryk er anvendt i artikel 157 TEUF, eller på udbetalinger af enhver art fra staten, hvor formålet er adgang til eller bibeholdelse af beskæftigelsen (dom af 1.4.2008, sag C-267/06, Maruko, Sml. I, s. 1757, præmis 41).
- 33 Det følger heraf, at artikel 3, stk. 3, i direktiv 2000/78 ikke kan fortolkes således, at en supplerende pension, der udbetales af en offentlig ordning, og som udgør løn i artikel 157 TEUF's forstand, falder uden for det nævnte direktivs anvendelsesområde.
- 34 Hvad dernæst angår 22. betragtning til direktiv 2000/78, ifølge hvis ordlyd »[det nævnte] direktiv [ikke] berører national ret vedrørende civilstand og ydelser, der er afhængige heraf«, er det tilstrækkeligt at bemærke, at Domstolen allerede har udtalt sig om rækkevidden af denne i Maruko-dommens præmis 58-60.

- 35 Således som det fremgår af denne dom, eftersom den i hovedsagen omhandlede supplerende pension er kvalificeret som »løn« i artikel 157 TEUF's forstand, og da den er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 2000/78, berører 22. betragtning til direktiv 2000/78 ikke anvendelsen af dette direktiv (jf. i denne retning Maruko-dommen, præmis 60).
- 36 Følgelig skal det første og det andet forelagte spørgsmål besvares derved, at direktiv 2000/78 skal fortolkes således, at supplerende pensioner som dem, der udbetales til tidligere funktionærer og arbejdere ved Freie und Hansestadt Hamburg og deres efterladte i henhold til første RGG, og som udgør løn som omhandlet i artikel 157 TEUF, ikke falder uden for direktivets materielle anvendelsesområde, hverken i henhold til artikel 3, stk. 3, eller i henhold til dets 22. betragtning.

Det tredje og det syvende spørgsmål

- 37 Med det tredje og det syvende spørgsmål, der gennemgås samlet, ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om bestemmelserne i artikel 1, jf. artikel 2 og artikel 3, stk. 1, litra c), i direktiv 2000/78 er til hinder for en bestemmelse som § 10, stk. 6, i første RGG, hvorefter den supplerende pension, der udbetales til en gift pensionsmodtager, er mere fordelagtig end den, der udbetales til en pensionsmodtager, der har indgået et registreret partnerskab med en person af samme køn, hvorved en sådan bestemmelse udgør en direkte eller indirekte forskelsbehandling på grundlag af seksuel orientering. Den forelæggende ret ønsker endvidere oplyst, hvorvidt og under hvilke betingelser det er berettiget, når en medlemsstat, med det formål f.eks. at beskytte ægteskabet, som indskrevet i forfatningens artikel 6, stk. 1, udsætter nogen for direkte forskelsbehandling på grundlag af seksuel orientering.

- 38 Indledningsvis bemærkes, at på EU-rettens nuværende udviklingstrin henhører lovgivning om personers civilstand under medlemsstaternes kompetence. Imidlertid har direktiv 2000/78 ifølge dets artikel 1 til formål at bekæmpe visse former for forskelsbehandling på området for beskæftigelse og erhverv, herunder på grund af seksuel orientering, med henblik på at gennemføre princippet om ligebehandling i medlemsstaterne.
- 39 Ifølge affattelsen af nævnte direktivs artikel 2 betyder »princippet om ligebehandling«, at ingen må udsættes for nogen form for direkte eller indirekte forskelsbehandling af nogen af de i samme direktivs artikel 1 anførte grunde.
- 40 Ifølge artikel 2, stk. 2, litra a), i direktiv 2000/78 foreligger der direkte forskelsbehandling, hvis en person af en eller flere af de i dette direktivs artikel 1 anførte grunde behandles ringere, end en anden i en tilsvarende situation bliver, er blevet eller ville blive behandlet.
- 41 Følgelig forudsætter eksistensen af en direkte forskelsbehandling i direktivets forstand for det første, at de to situationer er sammenlignelige.
- 42 Det må i denne henseende understreges, således som det fremgår at Maruko-dommen (præmis 67-73), dels at det ikke kræves, at situationerne er identiske, men alene at de er sammenlignelige, dels at undersøgelsen af den sammenlignelige karakter skal udføres specifikt og konkret i forhold til den pågældende ydelse, og ikke generelt og abstrakt. Domstolen har i den nævnte dom, der omhandler afslag på efterladte pension til en registreret partner, hvis afdøde partner var medlem af en erhvervstilknyttet pensionsforsikringsordning, ikke foretaget en generel sammenligning mellem

ægteskab og registreret partnerskab i tysk ret, men fremhævede, idet den baserede sig på den analyse af tysk ret, som den forelæggende ret havde foretaget, og hvorefter der i tysk ret findes en progressiv tilnærmelse mellem ordningen om registreret partnerskab og den ordning, der finder anvendelse på ægteskab, at det omhandlede partnerskab sidestilles med ægteskab med hensyn til enke- eller enkemandspension.

- 43 En sammenligning af situationer skal derfor baseres på en fokuseret analyse af ægtefællernes og de registrerede partneres rettigheder og pligter, som de fremgår af gældende national ret, og som er relevante, henset til genstanden og betingelserne for tildeling af den i hovedsagen omhandlede ydelse, og ikke være en undersøgelse af, om national ret har foretaget en generel og komplet juridisk sidestilling af registreret partnerskab og ægteskab.
- 44 I denne henseende fremgår det af de i forelæggelsesafgåelsen anførte oplysninger, at Forbundsrepublikken Tyskland, fra 2001, hvor LPartG trådte i kraft, tilpassede sin retsorden, således at personer af samme køn kan leve i et formelt forpligtende omsorgsfællesskab, der er indgået for resten af livet. Forbundsrepublikken Tyskland har valgt ikke at give disse personer mulighed for at indgå ægteskab, hvilket er forbeholdt personer af forskelligt køn, men har indført en særlig ordning for personer af samme køn, nemlig registreret partnerskab, hvis vilkår progressivt er blevet sidestillet med de vilkår, der gælder for ægteskab.
- 45 Den forelæggende ret har i denne forbindelse bemærket, at ændringen af LPartG ved lov af 15. december 2004 har bidraget til den progressive tilnærmelse mellem ordningen om registreret partnerskab og den ordning, der finder anvendelse på ægteskab. Ifølge den forelæggende ret er der ikke længere nogen mærkbar juridisk forskel mellem de to former for familieretlig stilling, således som de er udformet i den tyske retsorden. Den vigtigste forskel, der endnu eksisterer, er den omstændighed, at ægteskabet forudsættes indgået mellem personer af forskelligt køn, mens det registrerede partnerskab forudsætter, at parterne er af samme køn.

- 46 Til forskel fra den ydelse, der var omhandlet i sagen, der gav anledning til Maruko-dommen, og som var en efterladtepension, udgør den i hovedsagen omhandlede ydelse en supplerende pension, der udbetales af Freie und Hansestadt Hamburg til en af dens tidligere ansatte. Det er endvidere ubestridt, at anvendelsen af delstaten Hamburgs lovgivning, der er omhandlet i hovedsagen, ikke alene forudsætter, at pensionsmodtageren er gift, men også, at denne ikke lever vedvarende adskilt fra sin ægtefælle. Den tilsigter i forbindelse med overgangen til pension at sikre en erstatningsindkomst til fordel for den interesserede part, men også indirekte til de personer, der lever sammen med den pågældende.
- 47 I den forbindelse fremgår det af de i forelæggelsesafgørelsen anførte oplysninger, at selv om lov af 15. december 2004 på en række nærmere bestemte punkter, herunder retten til efterladtepension, har styrket ligestillingen af det registrerede partnerskabs juridiske status med ægteskabets, forholder det sig dog ikke mindre således, at LPartG allerede i sin oprindelige affattelse i §§ 2 og 5 fastlagde, at registrerede partnere har en gensidig pligt til dels at yde hinanden hjælp og støtte, dels på passende vis at bidrage til den fælles forsørgelse ved deres arbejde og ejendom, således som dette også er tilfældet mellem ægtefæller under deres samliv.
- 48 Det følger heraf, at sådanne pligter siden ikrafttrædelsen af LPartG påhviler såvel de registrerede partnere som ægtefæller.
- 49 Hvad for det andet angår kriteriet om en mindre fordelagtig behandling på grund af seksuel orientering fremgår det af den for Domstolen forelagte sag, at Jürgen Römers supplerende pension i henhold til § 8, stk. 10, sidste punktum, i første RGG ville have været højere, hvis han i oktober 2001 havde indgået ægteskab i stedet for et registreret partnerskab med en mand.

50 Således som generaladvokaten har fastslået i punkt 99 i forslaget til afgørelse, ville denne mere favorable behandling hverken have været knyttet til den indkomst, parterne i forbindelsen oppebar, eller den omstændighed, om der var børn eller ej, eller til andre faktorer såsom dem, der vedrører ægtefællens eller partnerens økonomiske behov.

51 Desuden fremgår det, at de bidrag, som den berørte havde indbetalt i løbet af sit arbejdsliv, i forhold til den i hovedsagen omhandlede ydelse på ingen måde var påvirket af hans civilstand, idet han var forpligtet til at bidrage til pensionsudgifterne ved at betale et bidrag svarende til det, som hans gifte kolleger indbetalte.

52 Følgelig skal det tredje og det syvende spørgsmål besvares med, at bestemmelserne i artikel 1, jf. artikel 2 og artikel 3, stk. 1, litra c), i direktiv 2000/78 er til hinder for en national bestemmelse som § 10, stk. 6, i første RGG, hvorefter en pensionsmodtager, der har indgået registreret partnerskab, modtager en supplerende pension, der er mindre end den, der udbetales til en gift pensionsmodtager, der ikke lever vedvarende adskilt, hvis

— ægteskabet i den pågældende medlemsstat er forbeholdt personer af forskelligt køn, og dette eksisterer parallelt med et registreret partnerskab som fastsat i LPartG, der forbeholdes personer af samme køn, og

— der eksisterer en direkte forskelsbehandling på grund af seksuel orientering, henset til, at den omhandlede partner ifølge national ret for så vidt angår nævnte pension befinder sig i en retlig og faktisk situation, der svarer til en gift persons. Vurderingen af sammenligneligheden henhører under den forelæggende rets kompetence og skal koncentreres om henholdsvis ægtefællernes og de registrerede partnerses rettigheder og pligter, således som disse er reguleret inden for rammerne af de dertil svarende retsinstitutter, og som er relevante under hensyntagen til formålet og betingelserne for tildeling af den pågældende ydelse.

Det femte spørgsmål

- 53 Med dette spørgsmål ønsker den forelæggende ret for det første oplyst, om den berettigede, i tilfælde af, at Domstolen medgiver, at den omstændighed, at en pensionsmodtager såsom sagsøgeren i hovedsagen har været stillet ufordelagtigt, udgør en tilsidesættelse af EU-retten, kan kræve at blive behandlet på samme måde som gifte pensionsmodtagere, der ikke vedvarende lever adskilt, og dette endog inden første RGG's § 10, stk. 6, blev ændret med henblik på at bringe den i overensstemmelse med denne ret, for så vidt som Freie und Hansestadt Hamburg ikke er en privat arbejdsgiver, men et offentligt lokalt organ, der både er arbejdsgiver og lovgiver i forhold til den omhandlede bestemmelse.
- 54 Det fremgår af fast retspraksis, at en national ret, som inden for rammerne af sin kompetence skal anvende EU-rettens bestemmelser, er forpligtet til at sikre den fulde virkning af disse regler og om fornødent af egen drift undlade at anvende enhver modstående bestemmelse i national lovgivning, endog en senere national bestemmelse, uden at den behøver at anmode om eller afvente en forudgående ophævelse af denne ad lovgivningsvejen eller ved ethvert andet forfatningsmæssigt middel (dom af 19.11.2009, sag C-314/08, Filipiak, Sml. I, s. 11049, præmis 81 og den deri nævnte retspraksis).
- 55 Når endvidere betingelserne for, at bestemmelserne i et direktiv kan påberåbes af borgerne over for staten ved de nationale domstole, er opfyldt, kan disse påberåbe sig dem, uanset i hvilken egenskab staten har handlet, dvs. som arbejdsgiver eller som offentlig myndighed (dom af 18.11.2010, forenede sager C-250/09 og C-268/09, Georgiev, Sml. I, s. 11869, præmis 70).
- 56 Det følger heraf, at i tilfælde hvor en bestemmelse såsom i § 10, stk. 6, i første RGG udgør en forskelsbehandling som omhandlet i artikel 2 i direktiv 2000/78, kan retten til ligebehandling påberåbes af en borger under en sag mod et lokalt organ, uden at det er nødvendigt at afvente, at denne bestemmelse af den nationale lovgiver bringes

i overensstemmelse med EU-retten, henset til denne rets forrang (jf. i denne retning dom af 12.1.2010, sag C-341/08, Petersen, Sml. I, s. 47, præmis 81, og Georgiev-dommen, præmis 73).

- 57 Den forelæggende ret ønsker for det andet oplyst, fra hvilken dato ligebehandlingen skal være sikret. Dertil bemærkes, at hvis der for det første foreligger en forskelsbehandling i henhold til direktiv 2000/78, ville sagsøgeren i hovedsagen før udløbet af medlemsstaternes frist for gennemførelse af direktivet ikke kunne nyde godt af de samme rettigheder i henhold til direktivet som gifte pensionsmodtagere for så vidt angår den i hovedsagen omhandlede supplerende pension.
- 58 Hvad angår denne frist bemærkes, at Forbundsrepublikken Tyskland ganske vist, således som det bl.a. blev fastslået i dom af 22. november 2005, Mangold (sag C-144/04, Sml. I, s. 9981, præmis 13), i overensstemmelse med artikel 18, stk. 2, i direktiv 2000/78 har anmodet om en yderligere frist på tre år regnet fra den 2. december 2003 til gennemførelsen af direktivet, men at denne mulighed, således som det fremgår af ordlyden af bestemmelsen, alene vedrørte forskelsbehandling på grund af alder og handicap. Følgelig er fristen for gennemførelse af bestemmelserne i direktiv 2000/78 vedrørende forskelsbehandling på grund af seksuel orientering udløbet den 2. december 2003 for såvel Forbundsrepublikken Tyskland som for de øvrige medlemsstater.
- 59 Hvad endelig angår perioden mellem registreringen af sagsøgeren i hovedsagens partnerskab, den 15. oktober 2001, og udløbet af fristen for gennemførelse af direktiv 2000/78 bemærkes, at Rådet for Den Europæiske Union har vedtaget direktiv 2000/78 med hjemmel i artikel 13 EF, og Domstolen har fastslået, at det ikke i sig selv indeholder noget princip om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv, da dette princip har sin oprindelse i forskellige internationale konventioner og i medlemsstaternes fælles forfatningsmæssige traditioner, men alene har til formål på disse områder at fastlægge en generel ramme for bekæmpelsen af forskellige former

for forskelsbehandling (jf. Mangold-dommen, præmis 74, og dom af 19.1.2010, sag C-555/07, Küçükdeveci, Sml. I, s. 365, præmis 20), herunder på grund af seksuel orientering.

- 60 Princippet om forbud mod forskelsbehandling på grund af seksuel orientering finder imidlertid kun anvendelse i et tilfælde som det i hovedsagen foreliggende, hvis det ligger inden for EU-rettens anvendelsesområde (jf. Küçükdeveci-dommen, præmis 23).
- 61 Hverken artikel 13 EF eller direktiv 2000/78 gør det muligt at lade en situation som den i hovedsagen omhandlede falde ind under EU-rettens anvendelsesområde i den periode, der ligger forud for udløbet af fristen for gennemførelse af direktivet (jf. analogt dom af 23.9.2008, sag C-427/06, Bartsch, Sml. I, s. 7245, præmis 16 og 18, og Küçükdeveci-dommen, præmis 25).
- 62 Artikel 13 EF, der giver Rådet mulighed for inden for rammerne af de beføjelser, som det er tillagt ved EF-traktaten, at træffe hensigtsmæssige foranstaltninger til at bekæmpe forskelsbehandling på grundlag af seksuel orientering, kan ikke som sådan henføre situationer — der som i hovedsagen ikke er omfattet af de foranstaltninger, der er vedtaget på grundlag af nævnte artikel, og navnlig hvad angår direktiv 2000/78, inden udløbet af den frist, som dette foreskriver for gennemførelsen — under EU-rettens anvendelsesområde med henblik på at forbyde enhver forskelsbehandling af denne art (jf. analogt Bartsch-dommen, præmis 18).
- 63 Desuden udgør § 10, stk. 6, i første RGG ikke en foranstaltning til iværksættelse af direktiv 2000/78 eller andre af EU-rettens bestemmelser, således at det først er ved udløbet af fristen for gennemførelsen af dette direktiv, at dette har haft den virkning, at den i hovedsagen omtvistede nationale lovgivning, der omfatter et område, der

er reguleret af samme direktiv, nemlig vilkårene for løn som omhandlet i artikel 157 TEUF, blev henført under EU-retten anvendelsesområde (jf. analogt Bartsch-dommen, præmis 17, 24 og 25).

- ⁶⁴ På baggrund af ovenstående betragtninger skal det femte spørgsmål besvares således, at hvis § 10, stk. 6, i første RGG skulle udgøre en forskelsbehandling som omhandlet i artikel 2, i direktiv 2000/78, kan retten til ligebehandling tidligst efter udløbet af fristen for gennemførelse af direktivet, dvs. fra den 3. december 2003, påberåbes af en borger som sagsøgeren i hovedsagen, hvorved han ikke skal afvente, at den nationale lovgiver bringer den nævnte bestemmelse i overensstemmelse med EU-retten.

Det fjerde og det sjette spørgsmål

- ⁶⁵ Henset til besvarelsen af det tredje og det femte spørgsmål, er det uforholdsmæssigt at besvare det fjerde spørgsmål.
- ⁶⁶ Hvad angår det sjette spørgsmål må det fastslås, at den i hovedsagen omhandlede tvist vedrører rettigheder med hensyn til supplerende pension, der udbetales fra den 1. november 2001, for hvilke den tidsmæssige begrænsning af virkningerne af dommen af 17. maj 1990, Barber (sag C-262/88, Barber, Sml. I, s. 1889), til perioden efter den 17. maj 1990 ikke har nogen betydning, til trods for den omstændighed, at de bidrag, der er grundlaget for de nævnte rettigheder, er blevet indbetalt før datoen for nævnte doms afsigelse. I øvrigt har hverken Forbundsrepublikken Tyskland eller Freie und Hansestadt Hamburg foreslået en sådan tidsmæssig begrænsning af virkningerne

af den foreliggende dom, og intet indlæg for Domstolen indikerer, at en sådan begrænsning er nødvendig.

Sagens omkostninger

- ⁶⁷ Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den forelæggende ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger. Bortset fra nævnte parters udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Store Afdeling) for ret:

- 1) Rådets direktiv 2000/78/EF af 27. november 2000 om generelle rammebestemmelser om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv skal fortolkes således, at supplerende pensioner som dem, der udbetales til tidligere funktionærer og arbejdere ved Freie und Hansestadt Hamburg og deres efterladte i henhold til Erstes Ruhegeldgesetz der Freien und Hansestadt Hamburg (delstaten Hamburgs lov om supplerende alders- og efterladtepension til ansatte ved Freie und Hansestadt Hamburg), i affattelsen af 30. maj 1995, og som udgør løn som omhandlet i artikel 157 TEUF, ikke falder uden for direktivets materielle anvendelsesområde, hverken i henhold til artikel 3, stk. 3, eller i henhold til dets 22. betragtning.
- 2) Bestemmelserne i artikel 1, jf. artikel 2 og artikel 3, stk. 1, litra c), i direktiv 2000/78, er til hinder for en national bestemmelse som § 10, stk. 6, i delstaten Hamburgs nævnte lov, hvorefter en pensionsmodtager, der har indgået

registreret partnerskab, modtager en supplerende pension, der er mindre end den, der udbetales til en gift pensionsmodtager, der ikke lever vedvarende adskilt, hvis

- ægteskabet i den pågældende medlemsstat er forbeholdt personer af forskelligt køn, og dette eksisterer parallelt med et registreret partnerskab som fastsat i Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft (lov om registreret partnerskab) af 16. februar 2001, der forbeholdes personer af samme køn, og

  - der eksisterer en direkte forskelsbehandling på grund af seksuel orientering, henset til, at den omhandlede partner ifølge national ret for så vidt angår nævnte pension befinder sig i en retlig og faktisk situation, der svarer til en gift persons. Vurderingen af sammenligneligheden henhører under den forelæggende rets kompetence og skal koncentreres om henholdsvis ægtefællernes og de registrerede partneres rettigheder og pligter, således som disse er reguleret inden for rammerne af de dertil svarende retsinstitutter, og som er relevante under hensyntagen til formålet og betingelserne for tildeling af den pågældende ydelse.
- 3) Hvis § 10, stk. 6, i delstaten Hamburgs lov om supplerende alders- og efterladtepension til ansatte ved Freie und Hansestadt Hamburg i affattelsen af 30. maj 1995 skulle udgøre en forskelsbehandling som omhandlet i artikel 2, i direktiv 2000/78, kan retten til ligebehandling tidligst efter udløbet af fristen for gennemførelse af direktivet, dvs. fra den 3. december 2003, påberåbes af en borger som sagsøgeren i hovedsagen, hvorved han ikke skal afvente, at den nationale lovgiver bringer den nævnte bestemmelse i overensstemmelse med EU-retten.

Underskrifter